

УДК 39(1-192):930.2(=162.1)''2006/2015''

ТЕМА ПОГРАНИЧЧЯ В НОВІТНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена питанню висвітлення культури пограниччя в працях польських істориків, етнологів та фольклористів останніх 10 років. Проаналізовано термінологію, географію та напрями дослідження пограниччя.

Ключові слова: *пограниччя, контактна зона, етнічність, локальність, конфлікт, співпраця.*

Увага українських етнологів до теми сусідства і пограниччя в польській історіографії останніх десятиліть зросла. Одним з

пояснень такого зацікавлення досвідом зарубіжних етнологів у вивченні вельми складної і дискусійної теми пограниччя. Достатньо навести використання різних підходів до питання дефініцій, структури пограниччя. Для прикладу, мовне, етнічне, конфесійне та інші пограниччя майже ніколи не співпадають з адміністративними кордонами держав. Розглянемо деякі питання з дискурсу пограниччя в польській історіографії останніх років.

Одним з українських етнологів, хто приділив цій темі увагу, був Григорій Щербій. Порівнюючи український і польський досвід вивчення порубіжжя, він зазначав, що польська і українська етнологія досліджували цю тему з радянських часів, коли мова йшла про кордони між республіками СРСР та країнами соцтабору. Згодом, у 1990-ті роки Польща інтенсифікувала ці дослідження, а Україна навпаки, уповільнила, і знову актуалізувала цю тему лише в 2000-х роках. Таким чином, польські дослідники накопичили джерельну базу і сформулювали термінологічний апарат раніше за українських колег, і їх досвід є корисним для зрозуміння подібних процесів в Україні.

Зокрема Г. Щербій наголошує на одному з досягнень польської етнології – дослідженні пограниччя з обох сторін державного кордону, тоді як українські дослідники, на думку Г. Щербія, традиційно більше приділяють увагу зонам змішаного складу населення на території України [2, с. 30].

Теми пограниччя знайшла своє продовження у працях польських дослідників в останнє десятиліття. Одна з них – проблема конфлікту та співпраці між представниками різних етносів. Уваги заслуговує концепція «етосу пограниччя» Кшиштофа Чижевського [7]. Шимон Павлюш, якого зацікавила зазначена концепція, звертає увагу на її ключові позиції, і відзначає, що вчений піднімає актуальне питання: як уникати конфліктів у світі, який стає все більш глобалізованим, у світі, де постійні контакти з представниками інших культур загрожують власній самобутності. Досить велика за обсягом стаття Ш. Павлюша складається з двох частин: його власних аналітичних роздумів на тему багатокультурності та діалогу, та уривки зі спогадів та інтерв'ю з К. Чижевським. Нашу увагу привертають насамперед думки і позиція К. Чижевського, які стосуються концепції етосу

пограниччя. Зокрема, на думку дослідника, на сучасному етапі повернення до замкнених гомогенізованих суспільств є неможливим. У такому випадку К. Чижевський бачить два шляхи: конфлікт та діалог. Перспектива життя у світі, охопленому постійними конфліктами, переконує, що саме діалог повинен стати кінцевою метою. У цьому випадку виникає запитання: чи відіграє роль діалог у поступовому ослабленні і поєднанні проявів культурної, національної чи релігійної самобутності? Чи діалог є рівнозначним зі знищенням всіх відмінностей і розмиттям кордонів? Чи це є уніфікацією і ототожненням?

Теорія багатокультурності та філософія діалогу створили умови для практичної діяльності – «щоб впроваджувати в життя теорії, створені академіками» [7, с. 252]. Кшиштоф Чижевський називає себе практиком ідеї та аніматором культури. Він керує центром «Пограниччя – мистецтв, культур, народів», який займається відновленням та формуванням культури діалогу в різних культурних, етнічних, релігійних спільнотах. Центр було засновано 7 січня 1991 року. Його поява організаційно та ідейно пов'язана з Фундацією «Пограниччя», яку було створено 1990 року. «Чижевці» належали до відомого польського театру «Гардженице», видавали підпільний журнал «Час Культури», створили власний театр «Арка» в Познані. Тоді ж вони їздили Польщею з виставами, відкриваючи глядачам залишки давньої багатокультурної традиції Польщі. Зацікавлення дослідника польським пограниччям знайшло втілення у так званій «Подорожі на Схід» (назва була вигадана за однойменним романом Германа Гессе). Тоді група з 20 осіб на чолі з К. Чижевським зупинилися в Сейнах – містечку на кордоні з Литвою, де проживало багато литвинів, менше росіян-старовірів, а також ще збереглася пам'ять про євреїв, які населяли це містечко до II Світової війни. Саме в Сейнах тоді і створили Центр «Пограниччя» – з одного боку, для відродження пам'яті мешканців про багатокультурне минуле, в якому важливу роль відігравав єврейський народ, з іншого – це була робота для спільного конструювання майбутнього сучасних Сейнів, де все ще проживали представники різних культур – тепер вже поляки та литвини [7, с. 255].

Цікаво, що на концепцію етосу¹ пограниччя К. Чижевського надихнула історія, яка сталася з ним в Україні, в Чернівцях. Польського дослідника вразило, що чернівчанин, знайомлячи його з містом, казав: «це наша синагога», «це наша православна церква», «це наша кірха і наша греко-католицька церква». Для поляка було дивним чути, як такі принципово різні речі людина може вважати «своїми». Тоді К. Чижевський вирішив, що це і є приклад мислення типової людини пограниччя, людини з виразною самосвідомістю «мешканця Буковини» – і ця Буковина в усій своїй розмаїтості є його власним, багатим світом. Таке здивування навряд чи виникло в українця. Ситуація, яка сталася з К. Чижевським у Чернівцях, могла повторитися і в Одесі, де мешканці так само, незалежно від етнічної приналежності та віросповідання, найчастіше сприймають все, що є в цьому місті, його органічною частиною, і це зовсім не означає, що «мешканець Одеси» відчуває себе меншою мірою «мешканцем України». Та все ж, якщо повернутися до концепції К. Чижевського, то «етос пограниччя» репрезентується через «людей пограниччя», яких характеризують дві основні риси. Перша – відкритість інакшому та відмінному, готовність назвати це інше «своїм», «нашим», «спільним». Однак тут дослідник робить важливий наголос – людина пограниччя не є космополітом, і звідси впливає друга її риса – її власна закоренілість, чітка самосвідомість, яка не витісняється, коли людина стикається з «іншим». Для космополіта світ позбавлений кордонів. Для людини пограниччя світ повний кордонів, але ці кордони – у свідомості кожного, це прояви коріння та ідентичності. Сила пограниччя в тому, що, залишаючись собою, можна бути разом з іншими [7, с. 256]. К. Чижевський як представник моноетнічної країни і людина, яка не мешкала на пограниччі, звернув увагу на особливості, які для України є звичними, і на які ми самі не зважаємо.

Пропагований К. Чижевським і його центром «Пограниччя» «етос пограниччя» постачає конкретне і втілюване в щоденній практиці знання по роботі з мультикультурним простором, способів розвитку

---

¹ Етос (від грецьк. *etos* – характер, звичай) – узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, яка виражена в системі їх панівних цінностей і норм поведінки [1].

діалогічного мислення чи будівництва мостів, які поєднують групи. Він пояснює дилему самосвідомості і діалогу страхом конфлікту і асиміляції. «Світ глобалізується і стає транснаціональним. Люди відчують загрозу власній ідентичності з боку іноземців, мігрантів, які вимагають праці, прав. Світ вимагає від нас розуміння, як багато залежить від того, чи навчимося ми діалогу з іншими». Пограниччя знаходиться не лише на лінії державного кордону – суть концепції Кшиштофа Чижевського. Пограниччя там, де живуть люди різних культурних, національних, релігійних, расових ідентичностей; там, де різні групи утворюють багатокультурний простір. Світ, і особливо Європа, стає все більш багатокультурними, і все більше районів ми можемо назвати пограниччям [7, с. 260-265]. Тут можна було б погодитися з автором – чи насправді утворюються нові «пограниччя», чи все-таки мова йде про більш активні етнокультурні контакти?

Подальші питання конфлікту і співпраці на пограниччі розглядаються у двотомній збірці «Сусідство і пограниччя: між конфліктом та співпрацею» [8], виданій Університетом у Лодзі. Автори вважають, що дослідження проблематики сусідства необхідне з точки зору міжкультурних, етнічних, релігійних, міжнародних стосунків, які становили собою виклик або загрозу, а в результаті давали шанс на порозуміння. У виданні розглядається проблематика сусідства, особливо в останній третині ХХ – на початку ХХІ століття. Актуальність видання автори пояснюють тим, що біполярний світ припинив визначати чіткі лінії розмежування між країнами, це дозволило наново окреслити власні інтереси. Нова ситуація в міжнародному середовищі дала можливість іншого розв'язання існуючих, але приглушених конфліктів. Потрібно було шукати порозуміння (або його брак) з безпосередніми сусідами. Часто різному погляду на явища сусідства сприяла відмінність у баченні спільної історії. Це, звісно, не є новою тенденцією, оскільки історія завжди використовувалась політиками. Спільне розуміння історії могло впливати на реальне вирішення багатьох існуючих конфліктів. На пограниччі народжуються мовні, релігійні, культурні, історичні, етнічні зв'язки. Культурна розмаїтість пограниччя являє собою справжній виклик для його мешканців. На пограниччі схрещуються

взаємні впливи і доходять до різноманітних запозичень. Сусідство може бути прикладом відкритості і мирного співіснування двох народів, які живуть в безпосередній близькості. Важливо, що багатокілометрове сусідство мешканців земель, розташованих по різні боки кордону, дозволило виробити різноманітні форми співпраці [8, с. 3-8]. Це видання – про широту розуміння явища функціонування пограниччя і сусідства, навколо якого концентруються або збройні конфлікти, або налагоджується співпраця.

Окрім питання вирішення та запобігання конфліктам, глибоке і багатоаспектне вивчення пограниччя допомагає визначити перспективи його розвитку, зокрема і з точки зору туристичної привабливості. Для цього аналізують сильні та слабкі сторони регіону, включно з географічними, соціальними та іншими аспектами. Особливу увагу польські дослідники приділяють пограниччю з сусідніми державами, , наприклад зі Словаччиною [4]. Автор статті Лукаш Левкович наголошує, що політичні зміни в Центральній Європі та включення Польщі та Словаччини в процеси європейської інтеграції призвели до трансформації функцій державних кордонів та прилеглих до них територій. У теперішній ситуації геополітичний регіон набуває нового значення. Автор статті проаналізував пограниччя і склав порівняльну таблицю сильних та слабких сторін за такими критеріями, як населення, освіта та культура, господарство, інфраструктура, туризм. Про великий потенціал пограниччя свідчить близькість культурна, мовна і спільна історична спадщина. Важлива також унікальність і різноманітність природних ресурсів. Ці чинники разом з позитивним іміджем і гарною туристичною інфраструктурою просувають регіон до перетворення на постійно діючий впродовж року центр туризму і відпочинку. Істотною проблемою лишається слабо розвинена транскордонна комунікаційна інфраструктура, яка робить цю територію однією з найменш доступних в ЄС. Автор зазначає, що пограниччя, територія по сусідству з кордоном, по обидва його боки є периферійною зоною для своїх країн. Часто воно культурно розмаїте. Таке розуміння пограниччя як контактної зони відображається на соціально-економічному житті та культурі, яка з одного боку вказує на відмінність двох областей, а з іншого – на взаємні впливи в

результаті різноманітних транскордонних контактів. На пограниччі в результаті тривалого взаємопроникнення культур створюється новий тип людини, який поділяє культурне життя, традиції та цінності двох або більше спільнот. Часто в таких випадках має місце почуття приналежності одразу до двох народів або зміни в національній ідентичності і поява явища дво- або багатомовності [4, с. 99-103]. Таким чином, формується образ пограниччя як цікавого регіону для мешканців, туристів та інвесторів завдяки суспільному та господарському потенціалу.

Ще один спосіб «зрозуміти» пограниччя – запитати у самих його мешканців, як на них впливають умови життя безпосередньо біля кордону. Богдан Яловецький пішов саме цим шляхом і вивчив думку мешканців чотирьох західних підрегіонів Польщі стосовно впливу кордону на їхнє щоденне життя та думки про функціонування самоуправління гмін з метою показати ступінь територіальної самоідентифікації мешканців пограниччя [3]. Автор дійшов висновку, що найбільш яскраво проявляється наплив туристів з-за кордону та тих, хто їде на закупа. Респонденти вважають вплив кордону позитивним, оскільки він дає можливість покращити матеріальний стан, знайти більш привабливе місце працевлаштування за кордоном. Також мешканці прикордонних територій відзначають користь прикордоння для місцевих бюджетів. Та все ж, слід зазначити, що автор недостатньо заглибився у питання визначення самоідентифікації мешканців пограниччя; бракує переліку запитань для респондентів.

Культурне розмаїття пограниччя досліджують і в Інституті славістики Польської Академії Наук. У праці Казимири Пастушяк «Пограниччя польсько-білорусько-українське в світлі мовних та етнографічних даних на підставі назв рослин» аналізується рослинна лексика, а також представлена семантика, символіка та етимологія назв рослин з території польсько-білорусько-українського пограниччя [6]. Авторка зазначає, що територія, яку вона окреслила терміном «польсько-білорусько-українське пограниччя», є умовною, не містить у собі функціональних географічних поділів, охоплює смугу східної Польщі (Підляське воєводство, східна частина Любельського, східна частина Мазовецького воєводства), Гродненську і Брестську

області Білорусі та Західне Полісся, Волинь, Наддністрянщину в Україні. Спільне проживання польського і українського населення, політичні та адміністративні зміни, відмінність етнічної та релігійної приналежності призвели до виняткової мовної, культурної і звичаєвої різноманітності зазначеної території, і тому вона становить надзвичайно цікаве поле для дослідження, де проявляється високий ступінь архаїчності, на який мали впливи мовні, релігійні та суспільні чинники (опір новим тенденціям, збереження власної самобутності). Авторка наголошує, що польсько-білорусько-українське пограниччя є надзвичайно складною територією, але одночасно цікавою з мовного та культурного погляду. Тут перетинаються і поєднуються різні діалектичні області, співіснують і нашаровуються одне на одного різні мовні риси: польські, українські, білоруські та прикордонні, вплетені в широкий позамовний контекст (історичний, адміністративний, культурний, етнічний, релігійний). Казимира Пастушак дійшла висновку, що діалектний і культурний образ рослин на польсько-білорусько-українському пограниччі виявився різноманітним і складним. Його результати місцями створюють очевидну цілісність, а місцями лише фрагментарні частини колишньої великої цілісності [6, с. 399-405].

До наукових зацікавлень польських дослідників з проблем конфлікту і співпраці на пограниччі входять і українські території. Інститут археології та етнології Польської академії наук видає друком дослідження, присвячені, зокрема, Бессарабії і болгарсько-гагаузькому пограниччю: «Між етнічністю та локальністю: болгарсько-гагаузьке пограниччя в Бессарабії» під редакцією Ярослава Дерлицького [5]. Науковий проект Міністерства науки і вищої освіти, завдяки якому було профінансоване дане дослідження, мав назву: «Між етнічністю та локальністю. Культурне пограниччя в Молдові». Втім, дослідження стосується не лише молдавських територій, а й півдня України. Навіть на обкладинці книги використане фото Войцеха Ліпінського, на якому зафіксовано випас овець у селі Криничне в Буджаку. Книга написана колективом авторів, далеко не всі з яких є поляками. Це представники Інституту Археології та етнології Польської Академії Наук, Інституту Етнології та Культурної антропології Варшавського

університету, Університетської бібліотеки університету імені Адама Міцкевича в Познані та Інституту культурної спадщини Академії Наук Молдови. Як зазначається у вступі, безсумнівною перевагою публікації є наближення до читача (польського) різних елементів болгарсько-гагаузького пограниччя у Бессарабії. Це перша праця з цього питання, написана польською мовою. З одного боку, вона уможливорює погляд на обрані аспекти культури болгар і гагаузів, роз'яснюючи їх специфіку, вказуючи на спільне і відмінне. А з іншого – демонструє різноманітні паралелі, які утворилися між обома групами в Болгарії, а потім, вже після переселення, в Бессарабії. У деяких статтях зроблено спробу з'ясування генезису, чи походження окремих культурних явищ. У багатьох випадках, на думку співавторів, етнічність змішується з локальністю. Це призводить до рефлексії над пограниччям як таким. Часто дивимося на нього, як на територію біля кордону, яка розділяє дві спільноти. Але це некоректний погляд. Пограниччя являє собою культурну цілісність. Це не поле, яке відділяє одну культуру від іншої, а сфера переплетіння двох або більше культур, в якій створюється специфічна локальна культура. Болгарсько-гагаузьке пограниччя цікаве тим, що було утворене групами, які мешкали поруч у краї, звідки емігрували – у Болгарії. У Бессарабії, де переплітаються українські, російські та східнороманські впливи, їх культура піддалася черговим трансформаціям. Польський дослідник Войцех Ліпінський у своїй статті «Гагаузи і болгарини з українського Буджаку» описує історію стосунків і взаємодії між болгарями і гагаузами з моменту їх переселення до теперішнього часу, акцентуючи увагу на змінах, які відбулися у сприйнятті представниками цих груп одне одного. У ситуації близького сусідства двох етнічних груп створюються різні стратегії спільного проживання. Стосовно ситуації на Балканах це описувала Світлана Георгієва та, керуючись методом її інтерпретації, Магдалена Любанська [5, с. 55]. Авторки вказували, що вироблена місцевими православно-мусульманськими спільнотами система співіснування пов'язана з подвійним кодом – з одного боку, підкреслюються добросусідські стосунки, з іншої – існує різниця в розділеній суспільній пам'яті і пов'язані з нею емоції. Зрозуміло, що ситуацію, описувану авторками, не слід

механічно переносити на Буджак. Однак, незалежно від всіх відмінностей, здається, що певного роду подвійний код можна зустріти і в гагаузько-болгарських стосунках. Враховуючи зміни у контактах між групами – зникнення засад ендогамії і просторової ізоляції і внаслідок значного етнічного змішення спільноти – запевнення у приязні, відсутності конфліктів можна вважати елементом підтримування добросусідських стосунків (якщо ми приймаємо, що респонденти були відверті та щирі у своїх відповідях). З іншого боку, зустрічаємося з виразною сферою упереджень і стереотипів. У ситуації зміцнення національної самосвідомості гагаузів існування таких ресентиментів може мати окреме значення для пояснення гагаузько-болгарських стосунків. [5, с. 43-52]. З власного досвіду можна додати, що студенти-болгари і гагаузи в університетському середовищі відкрито не конфліктують, але доволі зрідка тісно товаришують, позаочі розповідаючи стереотипні жарти про розумові здатності та вади характеру одне одного, запевняючи, що болгарин ніколи не одружиться з гагаузкою і навпаки.

Таким чином, проаналізувавши польські дослідження на тему пограниччя за останні роки, можна виділити кілька основних тез:

1. Пограниччя – це контактна зона, зона взаємодії щонайменше двох культур;
2. Пограниччя – не лише лінія державного кордону, а територія, де живуть люди різних культурних, національних, релігійних, расових ідентичностей; там, де різні групи утворюють багатокультурний простір;
3. Територія, до якої застосовують термін «пограниччя», завжди є умовною і не має чітких кордонів;
4. Взаємодія на пограниччі може набувати характеру як конфлікту, так і співпраці; у зв'язку з чим одним з завдань вчених є допомога в налагодженні діалогу між представниками різних культур.

ТЕМА ПОГРАНИЧЬЯ В НОВЕЙШЕЙ ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена вопросу освещения культуры пограничья в работах польских историков, этнологов и фольклористов. Проанализированы терминология, география и направления исследования пограничья.

Ключевые слова: пограничье, контактная зона, этничность, локальность, конфликт, сотрудничество.

Petrova Anna

SUBJECT OF BORDERLAND IN CONTEMPORARY POLISH HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to coverage borderland culture in the works of Polish historians, ethnologists and folklorists. Analyzed the terminology, geography and frontier areas of research.

Keywords: borderlands, the contact area, ethnicity, locality, conflict and cooperation.

Джерела та література

1. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика / О. М. Сліпушко. – Київ : Криниця, 1999. – 511 с. – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=7668&action=show>
2. Щербій Г. Проблема пограниччя в зарубіжній етнології / Григорій Щербій // Матеріали до української етнології. – 2008. – Вип. 7. – С. 26-30.
3. Jałowiecki B. Zachodnie pogranicze Polski w opinii mieszkańców / Bohdan Jałowiecki // Studia Regionalne i Lokalne. – 2006. – Issue 2(24). – S. 99-117.
4. Lewkowicz Ł. Pogranicze polsko-słowackie – analiza

- społeczno-gospodarcza / Łukasz Lewkowicz // Sprawy Narodowościowe. – 2012. – Issue 41. – S. 99-117.
5. Między etnicznością a lokalnością: pogranicze bułgarsko-gagauskie w Besarabii / Jarosław Derlicki Red.; Marta Kubiś Tł.; PAN, Instytut Archeologii i Etnologii. – Warszawa, 2012. – 231 s.
  6. Pastusiak K. Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin / Kazimiera Pastusiak. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy; Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, 2007. – 423 s.
  7. Pawluś S. Wielokulturowość, dialog, pogranicze / Symon Pawluś // Euro-Facta. – 2010. – Issue 2. – pp. 211-269.
  8. *Sąsiedztwo i pogranicze - między konfliktem a współpracą* / Red. Reginia-Zacharski, Jacek; Łoś, Robert. : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012. – T. 1. – 388 s.